

Journal of
NATURAL SCIENCE

<http://natscience.jspi.uz>

№5/3(2021)

biology chemistry geography

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
TABIIY FANLAR FAKULTETI**

dotsenti, kimyo fanlari nomzodi

DAMINOV G‘ULOM NAZIRQULOVICH

tavalludining 60 yilligiga bag‘ishlangan

onlayn konferensiya materiallari

Jizzax-2021

<u>ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ</u>	<u>ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ</u>
<p>Бош муҳаррир – У.О.Худанов т.ф.н., доц.</p> <p>Бош муҳаррир ёрдамчиси-Д.К.Мурадова, PhD, доц.</p> <p>Масъул котиб- Д.К.Мурадова</p>	<p>1. Худанов У.О. – ЖДПИ Табиий фанлар факултети декани, т.ф.н., доц. 2. Шылова О.А.-д.х.н., профессор Института химии силикатов им. И.В. Гребенщикова Российской академии наук (ИХС РАН) 3. Маркевич М.И.-ф.ф.д. проф Беларусия ФА 4. Elbert de Josselin de Jong- профессор, Niderlandiya 5. Кодиров Т- ТТЕСИ к.ф.д, профессор 6. Абдурахмонов Э – СамДУ к.ф.д., профессор 7. Сманова З.А,-ЎзМУ к.ф.д., профессор 8. Султонов М-ЖДПИ к.ф.д,доц 9. Яхшиева З- ЖДПИ к.ф.д, проф.в.б. 10. Рахмонкулов У- ЖДПИ б.ф.д., проф. 11. Мавлонов Х- ЖДПИ б.ф.д.,проф 12. Муродов К-СамДУ к.ф.н., доц. 13. Абдурахмонов Ғ- ЎзМУ фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц 14. Хакимов К – ЖДПИ г.ф.н., доц. 15. Азимова Д- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (биология бўйича) (PhD), доц 16. Юнусова Зебо – ЖДПИ к.ф.н., доц. 17. Гудалов М- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (география фанлари бўйича) (PhD) 18. Мухаммедов О- ЖДПИ г.ф.н., доц 19. Хамраева Н- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (биология фанлари бўйича) (PhD) 20. Рашидова К- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц 21. Мурадова Д- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD), доц 22. Инатова М- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD)</p>
<p>Муассис-Жиззах давлат педагогика институти</p>	
<p>Журнал 4 марта чиқарилади (хар чоракда)</p>	
<p>Журналда чоп этилган маълумотлар аниқлиги ва тўғрилиги учун муаллифлар масъул</p>	
<p>Журналдан кўчириб босилганда манбаа аниқ кўрсатилиши шарт</p>	

Жиззах давлат педагогика институти Табиий фанлар факултети

Табиий фанлар-Journal of Natural Science-электрон журнали

[/http://www.natscience.jspi.uz](http://www.natscience.jspi.uz)

**AYDAR-ARNASOY KO'LLAR TIZIMIDA UCHRAYDIGAN
KATTA KO'LBUQA *Botaurus stellaris* QUSHINING FAUNASI**

Ravshanova Adolat Ravshan qizi- JDPI o'qituvchisi

Mamasharipova Xurshida Tugalovna -Jizzax shahar 11-maktab biologiya fani oliy
toifali o'qituvchisi

Azimova Zebo Sobir qizi- JDPI biologiya va uni o'qitish metodikasi yo'nalishi
talabasi

Jizzax viloyati hududida joylashgan Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi (keyingi o'rinlarda AAKT deb yuritiladi) respublikamizdagi eng yirik ko'llardan biri hisoblanadi. AAKT - Nurota tog' tizmalarining shimoliy etagida joylashgan bo'lib, shimoliy qirg'oqlari sharqiy Qizilqumga tutashib ketgan. Ko'ning tog' etagidagi janubiy qirg'oqlari tekis va suv osti yon bag'irlari nisbatan tikroq, shimoliy qirg'oqlari notekis va qiya bo'lib, orol va yarim orollardan tashkil topgan. AAKT tor yo'laklar orqali Tuzkon va Arnasoy ko'llari bilan tutashishidan tashkil topgan. U viloyatimizdagi Oqbuloq, Sangzor daryosining Qiyli tashlamasi, Chordara suv ombori va markaziy Mirzacho'l tashlamasi oqimi hisobiga to'yinadi.

23 aprel 2019 yildagi 347-sonli “Aydar-Arnasoy ko'llar tizimining biologik resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari” to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq suv-botqoq qushlarining bioxilma-xilligini saqlash maqsadida qushlar ustida tadqiqot olib borildi. Aydar-Arnasoy ko'llar tizimining Sharqiy Tuzkon qismiga qilgan tadqiqotlarda *Ciconiiformes* turkumi *Ardeidae* oilasiga mansub *Botaurus stellaris* turi o'rganildi.

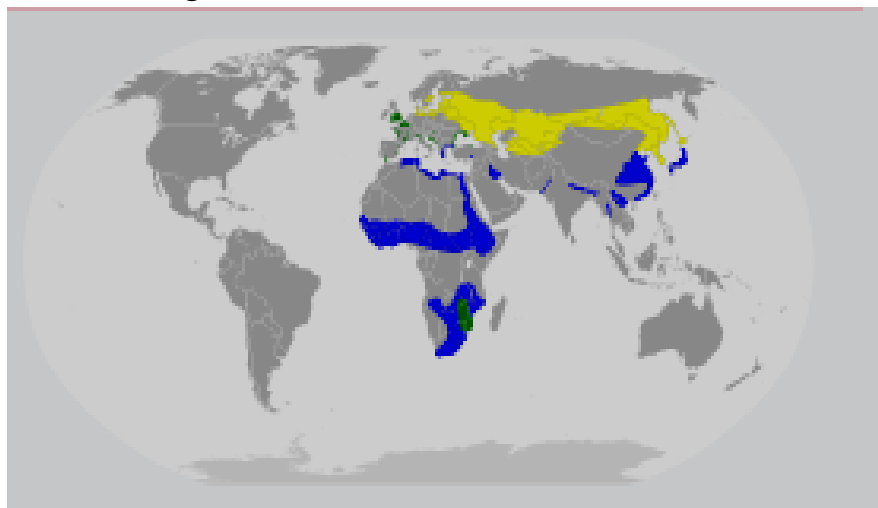
Tuzilishi. Bu qush katta katta o'rmonlarda va bepoyon dashtlarda qamishzorda qamishlar orasida yashaydi. Bu qush qisqa oyoqli va yirikroq tanali qush hisoblanadi. Erkaklar urg'ochilarga qaraganda bir oz kattaroqdir. Erkakning tana vazni taxminan 1 kg, ba'zan 1,9 kg gacha, balandligi 70 sm gacha va undan yuqori, urg'ochi biroz kichikroq. Erkaklar qanotlarining o'rtacha uzunligi 34 sm, urg'ochilarniki esa 31 sm. Bo'yni juda uzun bo'lib, 35sm, uzun bo'ynini cho'zib olib xavfdan berkinadi (1-rasm).

Dumi keng va qisqa qanotlari jigarrang naqshlari bilan niqoblanadi. Patlarining rangi sariq-qora, yashil-sariq yoki och yashil. Bo'yni va oyoqlarida ham niqoblanish kuzatiladi. U xavf sezganda kun bo'yi boshini tik tutib, bo'ynini harakatsiz holatga keltirib, e'tiborni tortmasdan tinch, sokin holatda tura oladi.

1-rasm. *Botaurus stellaris* ning olingan fotosurati.

Tarqalishi. Portugaliya sharqidan Yaponiya va Saxalingacha bo'lgan joylarda uchraydigan zotlar. Janubiy yarimsharda Shimoliy-G'arbiy Afrikadan Eron, Afg'oniston va Koreyagacha tarqaladi. Buyuk achchiqning yana bir kichik turi Afrikaning janubiy qismlarida yashaydi. Achchiqlar O'rta er dengizi, Kavkaz, Shimoliy Hindiston, Birma va Janubiy-Sharqiy Xitoyda qishlaydi(2-rasm). Yevropaning ba'zi qismlarida achchiq qish uchun uchib ketmaydi, lekin uyalash joyida qoladi va bahorgacha xavfsiz tarzda omon qoladi. Biroq, qattiq qishda, barcha suv omborlari muzlaganda, ular nobud bo'lishadi.

2-rasm. *Botaurus stellaris* nign yer yuzida tarqalish areallari

- uyalash maydoni
- doimiy uchraydigan makoni
- qishlash maydoni

Hayot tarzi. Ko'lbuqa Rossiyaga erta bahorda qishlashdan qaytib keladi. Mahalliy iqlimga qarab, bu mart-may oylari bo'lishi mumkin. Achchiqlar suvning

turg'unligi yoki zaif oqimi bo'lgan, qamish va qamish bilan o'sgan suv omborlarida yashaydi. Qishlash joylariga ko'chish sentyabr oyining oxirida - oktyabr oyining boshida boshlanadi, ammo ba'zi achchiq o'simliklar birinchi qor tushganda allaqachon uchib ketishadi. Bahorda ham, kuzda ham ko'lbuqalar faqat mavsumiy parvozlarni amalga oshiradilar.

Shimoliy Tuzkonda oktyabr oyida qamishlar ko'ldan 50-100 metr uzoqlikdagi qamishlar orasida kuzatishga muvaffaq bo'ldik.

Oziqlanishi. Bu qush asosan yer ustki hasharotlarini, suv hasharotlarini, qurbaqalarni, tritonlarni qurtlarni, chuvalchaglarni, baliqlarni yoqtiradi. Shuningdek sichqon va shunga o'xshash mayda jonzotlar bilan oziqlanadi.

Ovozining xarakteristikasi. Ko'lbuqa odatda bahorda va butun yozda, odatda kechqurun va tunda, shuningdek, ertalab qichqiradi. Juftlash vaqtida juda baland ovozda qichqiriq chiqaradi, ovozi 2-4 kilometr ga tarqaladi. Ovozi buqaning qisqa bo'kirishini eslatadi shuning uchun, unga ko'lbuqa deb nom berilgan. Etnograf S.V.Maksimov guvohlik beradi: “Odoyevskiy tumanida, Upa daryosining chakalakzorlarida, shu paytgacha bu yerda eshitilmagan va ko'rilmagan suv buqa qushi yoki ko'lbuqa bu yerga joylashdi. Bu tunda sigirning bo'kirishiga o'xshagan bo'kirish suv tomondan eshitildi, dehqonlarni bu buqaning ovozi ekanligini aytishdi, ulani fikridan qaytarish katta kuchni talab etar edi”.⁴

Ko'payishi. U odamdan uzoqroq bo'lishni yoqtiradi. Uni faqat o'lkamiz hududida bahor oyida juft-juft holatda uchratish mumkin. Ular o'ziga juft tanlayotganda asosan erkagini patlari rangi, oyoqlari va tanasidagi naqshlari va niqoblanishiga ko'ra tanlaydi.

Juftlashganidan so'ng ular o'z nasli uchun uya qura boshlaydi. Ular botqoqlikda qamishzorda yashagani uchun uyasini ham shu qamishzorlardan quradi. Uyaning diametri taxminan 50 sm, balandligi taxminan 35 sm. Urg'ochisi 2-3 kunlik interval bilan 3-7 tuxum tuxum qo'yadi Urg'ochilarida naslga g'amxo'rlik qilish ancha yaxshi rivojlangan, birinchi tuxum qo'ygandan so'ng darhol inkubatsiya qilishni boshlaydi. Tuxumlar asosan urg'ochi tomonidan inkubatsiya qilinadi, faqat vaqti-vaqti bilan erkak bilan almashtiriladi. Jo'jalar 25-26 kundan keyin chiqadi.

Tuxumdan chiqqandan keyin 2-3 hafta o'tgach, jo'jalar uyadan chiqqa boshlaydi. Tuxumdan chiqqan yosh ko'lbuqalar asosan maydaroq oziq bilan oziqlanadi, keyinchalik yirikroq oziq bilan oziqlanadi. Ko'lbuqa jo'jalari onasidan yashash, oziqlanish, muhitga moslashish va maskirovka qilish yo'llarini va dushmanidan saqlanishni o'rganadi va 2 oyligida ucha oladi va ko'p o'tmay, oila tarqab ketadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.04.2019 yildagi 347-sonli qarori.
2. yers, P.; Espinosa, R.; Parr, C.S.; Jones, T.; Hammond, G.S.; Dewey, T.A. "[Botaurus: Brown bitterns](#)". *Animal Diversity Web*. University of Michigan. Retrieved 11 November 2015.
3. Птицы России и сопредельных регионов. Том 7. Пеликанообразные, Аистообразные, Фламингообразные / отв. ред.:
4. С. Г. Приклонский, [В. А. Зубакин](#), [Е. А. Коблик](#). — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2011. — С. 155—177. — 602 с. — [ISBN 978-5-87317-754-7](#)
5. Нечистая, неведомая и крестная сила (Максимов)/Водяной